

सी. सेवसा, रावचूर (कर्नाटक)

प्र.: उन्हाळ्यात काही थंडरावर पाहिले तर गॅसस्टोव्ह जळतांना दिसते तसे भासते. तसं ते फक्त उन्हाळ्यातच कां दिसते?

उ.: उन्हाळ्यात अमीन फार तापलेली असल्यामुळे जमिनीसमोरची हवा तापून झुकली होते व चर जाते. तिथली न तापलेली बरवी हवा ङढ असल्याने घाली उतरते. या दोन्ही परस्परोपकार येऊन मिसळतात तेव्हा त्यांच्या मधून जी प्रकाशाची किरणे जातात त्यांचा प्रसार थोड्याफार फरकाने होतो. म्हणून वरून दिसणाऱ्या वस्तू हाताच्यासारख्या भासतात. जळत्या स्टोव्हवर तसे दिसण्याचे कारण छुट्टा नेच. थंड हवेतून येणारी व्योमिकिरणे उष्ण हवेत प्रवेश केल्याबरोबर एकीकरण होते.

सी. एच. सुधा, नेल्तूर (आंध्र)

प्र.: झोप म्हणजे काय? झोळे मिटले तरच का झोप येते?

उ.: आपल्या मेंदुच्या पायुध्दांवर अनेक ज्ञानकेंद्रे असतात. आपण ज्याने असताना बाहेरच्या वातावरणात जी बसत होत राहता-दुःखात, भावाजत वगैरे मध्ये-त्यामुळे ते ज्ञानविंदू स्थिति होतात. मेंदुतील या वरच्या वरांचा विश्रांती मिळाल्याखेरीज आपल्याला झोप येत नाही. म्हणून झोळे मिटल्याशिवाय झोप येत नाही.

पी. व्ही. सुंदरकुमार, बहाधूर (ओरिसा)

प्र.: 'फॅन' (विजेचा पंखा) फिरत असतांना त्याच्या पंखांमागच्या वस्तू आपल्याला दिसत नाहीत. परंतु विजेचा पंखा फिरू लागला म्हणजे मात्र त्या वस्तू स्पष्ट दिसतात त्याचे कारण काय?

उ.: पंखा फिरत असतांना त्याच्या पंखांपंखांमध्ये जी रिक्कामी जागा असते विल्यामुळे मागच्या वस्तू दिसतात. एका दिसलेली वस्तू किंवा पदार्थ एका सेकंदाच्या वहावट काळ बोट्यासून नाहीसा होत नाही. तेवढ्या अवधीत पंखा पुढे सरकतो. म्हणून मागच्याला पंखापलीकडच्या वस्तू दिसतात. याचे पाहून चांगले उदाहरण म्हणजे आपण गावीत असतं किंवा काही दुष्ण पहाण असता

अघटित अनपेक्षित

[७५]

पुनर्जीवित तैत्त

चार बाह्य मित्र होते. त्यांपैकी तिघे सर्वशास्त्रसंपन्न विद्वान होते, परंतु त्यांना लोकज्ञान तिळमात्रही नव्हते. शब्दध्याला कोणतेही शास्त्र येत नव्हते. लोकज्ञान याच रूप होते.

एकदां चौघे एका जागी बसून विचार करू लागले. "आपण सर्वे शास्त्रांचा एवढा अभ्यास केला, पण काय उपयोग? आपण देशादन करून राजवटभारात आपल्या विद्येचे प्रदर्शन करून खूप पैसे मिळवू या." असा विचार करून ते देशाटनाला निघाले.

ते थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्यांच्या पैकी एक जण म्हणाला—"आपल्या पैकी एकाला लोकज्ञान पुष्कळ आहे, परंतु शास्त्रज्ञान थोडे देखील नाही. पांडित्य नसेल तर केवळ लोकज्ञान असल्याबद्दल

कोणता राजा खूष होईल? बक्षिस पारितोषिक काढते आपल्यालाच मिळणार. त्यातला वाटा घाला नाही मिळणार. घाला आपस परत पाठवू या."

दुसरा म्हणाला—"आपल्या पैकी एकाला बरी पाठविणे, हे नाही बरोबर. आपण सर्वे लहानपणापासून एकत्र खेळले, बाढलो आणि शातां त्याला एकट्याला बाजूला सारणे कन्याय होईल."

दतरांनी ते मान्य केले आणि चारही मित्रांनी पुढला प्रवास सुरू केला.

काही दिवस चालत राहल्यावर त्यांना एक मोठे अरण्य लागले. तेथे त्यांना सिंहाची हाडे पडलेली दिसली. ती पाहून शास्त्रज्ञ म्हणाला—"आपण आपापल्या शास्त्रज्ञानाचे प्रत्यक्ष प्रदर्शन करायला चांगली संधी मिळाली आहे. मी सर्वे हाडे

जुळवून सिद्धांच्या हाडांचा पूर्ण सांपळा तयार करतो.

दुसरा म्हणाला—“मी त्याच्यावर मांस, रक्त, शानतू लावून कातडे बसवितो.”

“मी त्याच्या अंगात प्राण ओतून त्याला पुनर्जीवित करीन.” तिसरा म्हणाला.

म्हटल्याप्रमाणे पहिल्याने सिद्धाच्या हाडांचा सांपळा उभा केला. दुसऱ्याने त्याच्यावर रक्तमांस चढवून कातडे बसविले व तिसरा प्राण ओतल्याला तयार होताच केवळ लोकज्ञान असलेला जवया म्हणाला—“हा आहे सिंह! याच्यात प्राण ओतल्याबरोबर हा आपणा सर्वांना झाडून टाकील की? म्हणून प्राण ओतण्याचा प्रयत्न करू नकोस.”

तिसरा म्हणाला—“तू आहेस मूर्ख! दोघांनी आपल्या ज्ञानाचे प्रदर्शन केल्यावर मी स्वस्थ बसू म्हणतोस का?”

जवया म्हणाला—“माझी ना नाही. मुला काय वाढेल ते कर, परंतु त्या पूर्वी मी साडावर चढून बसलो!”

त्यानंतर तिसऱ्याने सिद्धाच्या अंगात प्राण ओतले. पुनर्जीवित होताच सिंह गरजला व स्थाने विचाना झाडून टाकले. सिंह तेथून निघून गेल्यावर लोकज्ञानी झाडावरून उतरला व भिविधपणे बरी परतला.

जविलोभीने जखमखोबीला ही गोष्ट सांगितली व म्हणाला—“एक कन्नड असले तर तळघाला कोणी पुष्करणी म्हणत नाही. तसेच फक्त एका गोष्टीवरून नीतिबोध होत नाही. बऱ्या अनेक गोष्टी आहेत.” असे सांगून स्वयंने आपली एक गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

पडतमूर्ख

फार पूर्वी उज्जयिनी येथे जीवे बाह्यण मुलगे परस्परांचे जीवजन्म कंठवच मिश्र होते. त्यांनी कोठल्या तरी मोठ्या गुरूकुलात शिकायचे ठरविले आणि कन्याकुब्ज येथे जाऊन तेथे एका सुप्रसिद्ध गुरूच्या घरी जाऊन त्याच्याजवळ बारा वर्षे अध्ययन केले.

विद्याभ्यास पुरा झाल्यावर त्यांना गुरूंना निरोप घेऊन आणि सवें ग्रंथ बरोबर घेऊन उज्जयिनीला जाण्यासाठी निघाले. नवे वेश पाहतां येतील या विचाराने ते मग्या वाटेने चालू लागले. आपण एवढा अभ्यास केला आहे, एखाद्या कठीण प्रसंग झालाच तर त्याला तोंड झालला आपल्या जवळ भरपूर ज्ञान आहे असा त्यांच्या मनात आत्मविश्वास होता.

ते काही अंतर चालून गेले. तेथे वाट दोन दिशांना फुटलेली होती. पुढे कोणत्या वाटेने जावे हा प्रश्न उभा राहिला. तेव्हा त्यांच्या पैकी एक जण म्हणाला—

“कोणत्या वाटेने जावे हा प्रश्न उभा राहिला तर मी माचलेल्या पुस्तकात जसे सांगितले आहे की शिकलेल्या सवरेलेल्या माणसाला त्याचे काय कर्तव्य आहे हे त्याला आत्मस्फूर्तीनेच कळते. त्याने कोणाला विचारण्याची गरजच नसते. मूर्ख अशिक्षित माणसे इतरांना विचारीत बसतात व इतरांच्या मदतीनेच आपली कामे पुरी करतात. म्हणून आपण कोणाला विचारण्याची गरजच नाही. आपण रुजू या कोठल्या वाटेने जायचे ते.” दोन्ही रस्ते जेथून फुटत होते तेथे

चौथे जण बसले व आपापले ग्रंथ उघडून पाहू लागले. तेवढ्यात दोन्ही पैकी एका वाटेने चार जण एक मढे नेत असलेले व त्यांच्या बरोबर आगखी काही लोक जात असलेले दिसले.

सगळेच एक जण म्हणाला—“प्रश्न सुटला! चार चौथे जातात त्या वाटेने जावे असे माझ्या ग्रंथात लिहिले आहे. तेव्हा हे लोक जात आहेत त्या वाटेने जाऊ या.

प्रश्न इतका सहजी सुटल्याबद्दल सर्वांना आनंद झाला. ते प्रेतावाचून चालू लागले. आणि थोड्याच वेळात स्मशानात पोचले. ती वाट तेथेच संपत होती.

हे चौथे विद्वान चितेपासून थोड्या अंतरावर उभे राहून विचार करू लागले की पुढे काय करावे? त्यांना तेथे मादवे उभे असलेले दिसले.

एक जण म्हणाला-“मात काही तरी उभे असला पाहिजे. नाहीतर हे मादव आपल्या बरोबर येथे उभे कां वरे राहिले असते?”

लग्गेच आणखी एकाने आपला ग्रंथ उघडून वाचून पाहिले व म्हणाला-“कळलं! हे मादव आपला मित्र आहे! ‘राज द्वारे, स्वर्णानेच वस्तिवति स बांधवः’ असं माझ्या ग्रंथात लिहिले आहे. तेव्हा आपण प्रेमाने माझ्याशी बोलले पाहिजे.”

एकाने बडबिशी उठून गाढवाच्या गळ्याला प्रेमाने कबटाळले. दुसरा त्या गाढवाचे मुके घेऊ लागला. आणखी एक त्या गाढवाचे पांय घुवू लागला. चवथा कित्मेक शिव्यांनी गिन भेटला म्हणून भानंदायू बाळू लागला.

यला बालेले शोकग्रस्त लोकही हंसू लागले.

इतक्यात एक छोट मालकाची मजर चुकवून तेथे पडून आला. “माचा अर्थ काय बरे असावा?” एका विद्वानाने विचारले.

‘धर्मस्य स्वरिता गतिः’ असे माझ्या ग्रंथात लिहिले आहे. पळत बाबत हा आला आहे. तेव्हा हा धर्म असला पाहिजे.” असा आणखी एक विद्वान म्हणाला.

तिसरा विद्वान म्हणाला-“‘इष्टं वयं योजयेत्’ असे माझ्या ग्रंथात लिहिले आहे. म्हणजे आपल्यावर काही संकट आले तर त्याचा संबंध धर्माशी जोडावा. म्हणून आपण या गाढवाला व उंटाला परस्परांशी बांधून ठेवू या.”

चौथानी मिळून खूप प्रयत्न करून उंटाला व गाढवाला परस्परांशी बांधले. तेव्हा त्यांना गाढवाच्या खूप लाथा खाव्या लागल्या. रमसनातले लोक स्वतःला आवरू शकले नाहीत व हसू लागले.

भल्लूक मांत्रिक

[१५]

[कालीवर्मा आपल्या अनुरायाबद्द किंलघाव शिरा, मायावी मर्दाने त्यांना एक मुंस्के पाळवून ते दुर्मुखाचे असल्याचे सांगितले. परंतु ते त्याचे नसल्याचे ओळखून ते त्याच्या सोबार्थ फिरत असता सभामंडपांतल्या सिंहासनावर तो बसलेला त्यांना दिसला. सर्वेच चांडाळ भल्लूकाने हृष्टीरक्त भंडपात उडी मारली. पुढे-]

चांडाळ भल्लूकाला सभामंडपात उडी मार-
तांना पाहून कालीवर्माने पुढला थोका थोडखला व रावटी सेवकाला हाक मारून म्हणाला-“जरे, पळ आणि भल्लूकाला राजा दुर्मुखाचे डोके उडवू देऊ नकोस.” नंतर लग्गेच थोड्याने ओरडून म्हणाला-“अरे भल्लूक! बांव, मी येतो आहे, राजाला ठार करू नकोस.” असे म्हणत सभामंडपाच्या पायऱ्या झपझप चढून जाऊ लागला.

कालीवर्माने सावध केल्याबरोबर रानटी शिकारी हत्तीवरून उडी मारून पळत येला आणि चांडाळ भल्लूकाच्या व दुर्मुखाच्या मध्ये आडवा उभा राहून म्हणाला-“भल्लूक मालक! घाई करू नवा. कालीवर्मा मालकांनी राजाचे डोके कापू नका असे सांगितले आहे.”

चांडाळ भल्लूक खकित होऊन म्हणाला-“भल्लूक मांत्रिकांनी, ज्या राजाने त्यांचा

अपमान केला होता, त्याचे डोके कापून आणायला सांगितले होते ना? त्यांच्या आज्ञेचे पालन केले नाही तर मला पुन्हा पूर्ण अस्वरूप करून टाकतील की?"

तितक्यात तेथे कालीवर्मा आला व राजा दुर्मुखाला हालत्याडुलत्याशिवाय निश्चळ सिंहासनावर बसलेला पाहून चकित झाला व म्हणाला—"शाला झाले आहे तरी काय? डोळे मिटून बसला आहे, जिवंत आहे की मेलाला? आहे तरी काय?"

चांडाळ भल्लूक आपला परबू खांद्यावर ठेवून म्हणाला—"कालीवर्मा मालक, आपली काय आज्ञा आहे? आज डोके कापू नको म्हणता?"

कालीवर्मा दुर्मुख राजाच्यावळी जाऊन म्हणाला—"भल्लूक! अरे तू डोके कापण्या आधीच हा दुर्मुख गतप्राण झाल्यासारखा दिसतो आहे. काय बरे झाले असेल? मला वाटते, तू परबू घेतून येत होतास, हे पाहूनच त्या भीतीने याची हृदयक्रिया थांबली की काय?"

"चांडाळ भल्लूकाने दुर्मुखाचे डोके तर कांगलेले नाही ना?" असे म्हणत भल्लूक मानिक तेथे आला आणि सिंहासनावर हालत्या डुलत्याशिवाय स्वस्थ बसलेल्या दुर्मुखाकडे पाहून म्हणाला—"बहुतेक हा जिवंत असावा, आता जीव जाणार या भीतीने सुळित झालेला असावा." असे म्हणत तलवार दुर्मुखाच्या खांद्याला लावीत म्हणाला.

"दुर्मुखा! धुंदीवर ये. तुझ्या जिवाला कसलेच नय नाही!"

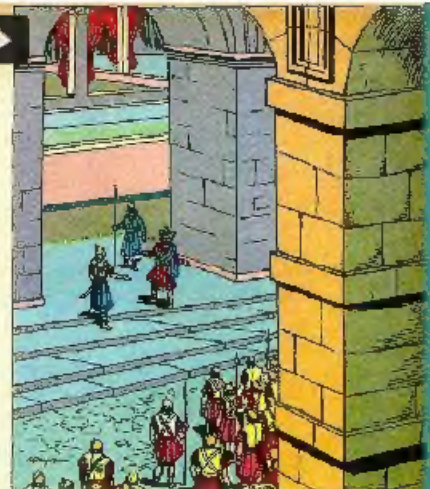
लग्नेच दुर्मुखाने डोळे उघडले आणि हाताने डोके धडावरच सांठे ना, हे पाहून व मनाची खात्री झाल्यासारखा म्हणाला—"तरमश माझे डोके अजून घडावरच आहे तर! चांडाळ भल्लूकाच्या परबूने ते उडविले गेले नसून अजून जागेवर आहे आणि जमिनीवर लोळू लागले नाही, म्हणावयाचे! हा..."

ते ऐकून सर्व मोठ्याने हसू लागले. दुर्मुख जाबरून जाऊन सिंहासनावरून उडी

मारून खाली आला व म्हणाला—"ओ... हो! कालीवर्मा, भल्लूक मानिक वगैरे सर्व येथेच आहेत तर? पुन्हा एकदा सिंहासनावर बसण्याची माझ्या मनाची इच्छा पुरी झाली. आता माझे डोके उडविले गेले तरी मला फिकीर नाही."

कालीवर्मा दुर्मुखाचे दोन्ही बांदे धरून त्याला सिंहासनावर बसवीत म्हणाला—"राजा दुर्मुखा! तू आता आमचा मित्र झाला आहेस रे. झाले गेले सर्वे विसरून जा. तुझा कित्ता बळकावणारा सामंत सुर्वभूपती आणि माझे गुप्त भल्लूक मानिक यांचा मंत्रदंड चोरून नेणारा तो मायावी मर्कट हे दोघे एक झाले आहेत. आपण आता सर्व जण मिळून त्या दोघांना हुडकून काढून कैद केले पाहिजे."

कालीवर्मा म्हणाला ते ऐकून दुर्मुखाला परमानंद झाला व तो सिंहासनावरून उतरून वेगाने सभामंडपात आला आणि तलवार उपसून मोठ्याने ओरडून म्हणाला—"अरे, सर्वजण, किल्ल्यात जे कोणी असतील, सैनिक हो, पैका! उदयगिरीचा राजा मी हुकूम देतो आहे, माझे स्वामिभक्त असे जे कोणी असतील त्यांनी ताबडतोब इकडे समोर यावे. तसे जे येणार नाहीत त्यांना मी राजदोही ठरवून त्यांचा शिरच्छेद करवीन."

चांडाळ भल्लूक सभामंडपाच्या कडव्यावर उभा राहून आपला परबू आकाशात फिरवीत मोठ्याने ओरडून म्हणाला—

"किल्ल्यात कानाकोपऱ्यात लपून बसलेल्या सैनिकांनो, राजा दुर्मुखाची आज्ञा ऐकलीत का? सर्वांनी इकडे येऊन हजर व्हावे."

ती आरोळी ऐकल्यानंतरच किल्ल्यात चहूकडे लपलेले सैनिक वावत सभामंडपाकडे येऊ लागले. पांच दहा मिनिटांनी कालीवर्माने जमा झालेल्यांची संख्या शोजून पाहिली व राजा दुर्मुखाकडे बघून म्हणाला—"काय रे दुर्मुखा! तुझे सैनिक सर्व मिळून पन्नासावर दिसत नाहीत. उदयगिरीच्या राजाचे हेच का ते मोठे सैन्य?"

राजा दुर्मुख अपमान क्षात्यासारखा मान खाली करून म्हणाला—“कालीवर्मा! माझ्या सर्व सैनिकांना लांच देऊन त्या सामंत भूषतीने आपल्याकडे वळवून घेतले आहे. प्रथम आपण त्या राजद्रोही बंडखोरांलाच धरले पाहिजे.”

कालीवर्मा भल्लूक मांत्रिकाकडे वळून म्हणाला—“गुरुवर्य, आपली कामे आज्ञा आहे?”

भल्लूक मांत्रिक मंडपाच्या कठड्याला टेकून जसा राहून किल्ल्याच्या भिंतीकडे पहात होता. मंत्रदंड गेल्याबद्दल कारवाईत वाटत होते. शिवाय त्या कठीण परिस्थितीत तो किल्ला सोडून जायचं ठरविलं

तर राजा दुर्मुख आपला जास्त संकटात सापडण्याची शक्यता आहे. आपली त्याला असेही वाटलं की त्याचे गुरू भल्लूकपाद यांच्याकडे आपण जाऊ असे सुचविले तर आपल्यावर गुरुभक्ती दर्शविणारा कालीवर्मा सुद्धा कदाचित त्या घोष्टीस नकार देईल...

भल्लूक मांत्रिक जसा विचित्र मनःस्थितीत कालीनमर्त्या म्हणाला—“काली, माझ्या शिष्या! माझा हुकूम काय तो तुतं राहू दे. तुला काय करणे बरोबर होईल, हे तूच सांग!”

ते ऐकून कालीवर्मा आपसर्पंचकित होऊन म्हणाला—“हा काय प्रस्न करता आहो? एकदां आपण मला आपले गुरू भल्लूकपाद राहतात त्या पर्वताकडे घेऊन जातो असे म्हणाला होतो. ती गोष्ट विसरलात का?”

तो प्रस्न ऐकून भल्लूक मांत्रिकाला आनंद झाला. म्हणाला—“काली, माझ्या शिष्यवर्या! तुझी गुरुभक्ति पाहून मी तुझी पाठ धोपटतो. माझे गुरू भल्लूकपाद हे एका तांत्रिकामुळे संकटात सापडले आहेत. त्यांना तुझ्यासारख्या शूर साहसी व्यक्तीची गरज आहे. ती मदत दिल्याबद्दल तुला काय हवे, सांग!”

कालीवर्मा क्षणभरच विचारत पडला. नंतर म्हणाला—“मला काय हवे आहे ते

नंतर पाहू. राजा जितकेतून मला शिरच्छेदाची शिक्षा करायचे ठरवून शिरीषवनात पाठविले. त्यावेळी आपण माझ्या मदतीला पावलात. आणि मी आपल्याला वाटेल ती मदत द्यायचे मान्य केले. तेव्हां आतां काय करायचे ते आपणच सांगावे.”

“तसं असेल तर तू माझ्याबरोबर ब्रह्मपुत्रा नदी उगम पावते त्या प्रदेशात चल. माझे गुरुवर्य भल्लूकपाद राहतात त्या पर्वतीय प्रदेशात आले पाहिजेत!” भल्लूक मांत्रिक म्हणाला.

“ठीक, चला तर!” असे म्हणत कालीवर्मा निघायला तयार झाला.

राजा दुर्मुख धरधर कापत म्हणाला—“मांत्रिक प्रभू! आपण मला विसरलात का? आपल्या या छोटेछाानी सैन्याच्या मदतीने मला आपले राज्य परत जिंकणे अव्यक्त आहे. म्हणून मीसुद्धा आपल्या बरोबर येतो.”

भल्लूक मांत्रिक काही बोलणार हतस्म्यात चांडाळ भल्लूक आपली कुऱ्हाड जमिनीवर आपटीत रडक्या आढाजात म्हणाला—“बाणि मी मालक? तुम्ही सर्व इकडून निघून गेल्यावर माझे जुने मालक जितकेतू महाराज, मी त्यांची आज्ञा श्रोत्याबद्दल जंगली जनावरांसारखी माझी शिकार करतील की! म्हणून मला सुद्धा बरोबर घेऊन चला.”

भल्लूक मांत्रिकाने चांडाळ भल्लूकान्या खांद्यावर हात ठेवून म्हटले—“भल्लूका, तू पावरु नकोस. मी तुला व राजा दुर्मुखाला विसरून गेलो आहे समजू नकोस. मी तुमचे दोघांच्या हिताचे जे असेल ते करून नंतरच हा प्रांत सोडून जाणार आहे. चंद्रशिला नगरीचा राजा जितकेतू याने कालीवर्मा बरोबर मला अपमान केला आहे. म्हणून आपण प्रथम तिकडे जायचाचे आहे व त्या राजाचा सहाचार घेऊन पुढे काय ते करावयाचे आहे.”

“त्या घमेंडखोर राजाचा मंत्री जीवगुप्त काही सैनिकांना बरोबर घेऊन किल्ल्याबाहेर वेढा बित्यासारखा पाहारा देतो आहे.

त्याला अकस्मात आपल्यावर हल्ला करता येऊ नये म्हणून त्याला आठवा उभा आहे तो उपद्रव राक्षस. नंतर हा सामंत अपती आणि मायावी मर्कट किल्ल्यात कोठे बघी मारून बसले आहेत नकळे!" कालीवर्मा म्हणाला.

कालीवर्मा ते म्हणताच चांडाळ भल्लूक खांचावर आपला परणू ठेवून म्हणाला— "कालीवर्मा मालक, मी पहिल्याने हत्तीवर बसून किल्ल्याबाहेर जाऊन परिसिद्धी करी आहे, पाहून येतो. उपद्रव राक्षसाच्या मदतीला मला आलेला पाहून तो मंत्री व सैनिक चंद्रशिला नगराकडे कदाचित् पळून-ही जातील."

वर तर तू जा. आम्ही त्या साम-
ताला आणि त्या मायावी मर्कटाला, या
किल्ल्यातच ते कोठे आहेत का पाहिलो आणि
तुझ्या पाठोपाठ येतो." कालीवर्मा म्हणाला.

ठगेच चांडाळ भल्लूकाने रानटी सेव-
काला हाक मारून हत्तीला सभामंडपाजवळ
आणायला खूण केली.

रानटी सेवकाने हत्तीला सभामंडपाजवळ
आणून उभा केल्यावर चांडाळ "भल्लूक
त्याच्यावर चढला. बोपर्यंत ते सर्व निमूट-
पणे पहात व ऐकत बेंजारी उभा असलेला
दुर्मुख राजा म्हणाला— "मात्रिक प्रभो! मी
या धोड्याचा सैनिकांसह या किल्ल्यात
राहणे घोक्याचे आहे. मीसुद्धा तुझ्या-
बरोबर चंद्रशिला नगरीला येतो."

"मी तरी तुला तेच सांगणार होतो.
तुझ्या फक्त चाळीस एक सैनिकांना बरोबर
नेऊन तू एक नवीन राख्य जिकायला
निघाला आहेस, समजले का तुला?"
भल्लूक मात्रिक म्हणाला.

नंतर सर्व सभामंडपातून खाली उतरून
आले व सामंत राजा आणि मायावी मर्कट
दोघांच्या शोधार्थ ते सैनिकांना आज्ञा करणार
इतक्यात किल्ल्याच्या भिंतीवर उभे राहून
राजा दुर्मुखाचे अंगरक्षक जोराने ओरबून
म्हणाले— "महाराज, आपला सामंत राजा
आणि मायावी मर्कट दोघे जितकेतू राजाच्या

कालीवर्मा आणि मायावी मर्कट
राक्षसाजवळ काहीतरी बोलत आहेत."

"तसे होणार अशा एक संशय मज्जा
मनात आल्याशिवाय राहिली नाही. आपण
किल्ल्याच्या खडून गेलेल्या फाटकावर
जंकर तेंबडा पाहारा ठेवला पाहिजे. बहुतेक
त्या दोघा बुद्ध्याचा प्रयत्न उपद्रवदाता
त्याच्या बाजूने वळवून घेण्याचा प्रयत्न चालू
बसणार." कालीवर्मा म्हणाला.

"काली, त्या प्रयत्नात त्यांना झुळीच
यश मिळणार नाही. कारण त्या राक्षसाला
माझ्या मदतीची कशासाठी तरी गरज
आहे. तारमग चला, आपण निघू या,"
भल्लूक मात्रिक म्हणाला.

कालीवर्माला वाटले की तसा जितकेतू
राजाचा मंत्री जीबगुप्त उपद्रव राक्षसाला
मोठमोठी प्रलोभने दाखवीत होता आणि
त्याला आपल्या बाजूला वळवून घेण्याची
जटपट करीत होता. मायावी मर्कटाच्या
रुपात असलेला आतिमती त्या प्रयत्नाला
दुजोरा बेट होता.

उपद्रव राक्षस आपली दगडी मद्रा उगा-
रून त्यांना दरडावून सांगत होता— "मला
तुमच्यापैकी कोणाच्या मदतीची गरज नाही.
भल्लूकपाद पर्वतावर माझा एक नातेवाईक
राहतो. त्याला बंदीमुक्त करावयाचे आहे
मला."

ते ऐकून मायावी मर्कट दात काडून
हसत थंडा उडवीत ओरबून म्हणाला—
"ती नातेवाईक कोण, तुला भाऊच नाही
का? आता बंदीमुक्तच काय, जीवनमुक्त
आला आहे! माझे गुरू मात्रिक मिथ्या
मिथ यांनी त्याला केव्हांच जमिनीत गाडून
पुरूत टाकले आहे. तू शहाणपणाने जितकेतू
महाराजांच्या आश्रयाला राहून पुढील
आयुष्य सुखाने घालव."

"माझ्या मोठ्या भावाला त्या मात्रि-
काने खरोखरच ठार केले आहे का?
की तू खोटे बोलतो आहेस?" असे
म्हणत उपद्रव राक्षस दांत ओठ चावू
लागला.

मायावी मर्कट त्याला काही उत्तर देणार इतक्यात मंत्री जीवगुप्त त्याला अडवून म्हणाला—"उग्रदेवा! जुन्या गोष्टी सर्व बिसर! आमच्या राज्यात कोणी एक राक्षस राहतो आहे, या गोष्टीचा आमच्या महाराजांना फार मोठा अभिमान वाटेल, तू आपले पुढील मायुष्य यासाठीच आमच्या महाराजांच्या आज्ञेप्रमाणे राहून सुखाने काढ."

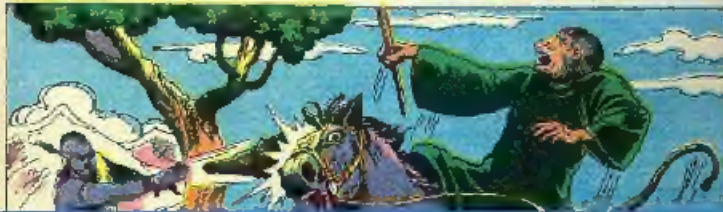
"म्हणजे, माझ्याकडून कोणत्याही मदतीच्या अपेक्षा ठेवल्याशिवाय तुमचे महाराज माझा सर्व आतिथ्य सत्कार करणार म्हणतोस?" उग्रदेव राक्षसाने विचारले.

"तुम्हाला एकाच एका मदतीची अपेक्षा आहे. आम्ही आतां किल्ल्यात शिरण्याच्या विचारात आहो. तेथे भस्मक मंत्रिकाळा, आमचा पळून गेलेला एक आरोपी काली-वर्मा थाळा आणि राजा बुर्गुलाला ठार करून त्यांच्या ठिकठिका उडवायला आम्हांला तू मदत कर, म्हणजे झाले!" मंत्री जीवगुप्त म्हणाला.

उग्रदेव काही उत्तर देणार इतक्यात किल्ल्यातून रेड्यावर बसून भस्मक मंत्रिक व त्याच्याबरोबर इतर सर्व एकदम बाहेर आले. त्यांना पाहून भयकंपित झालेला मंत्री किकसंज्ये विमूढ होऊन जागच्या जागे उभा राहिला. त्याने बाजूला घोंगडावर उभे असलेल्या सामलाकडे व मायावी मर्कटाकडे पाहिले.

उग्रदेव राक्षस फक्त एकदांच जोराने हुंकार करीत म्हणाला—"मंत्र्या! तुला व तुझ्याबरोबरच्या या सर्व बुद्धांना मी ही पहा, कोणती मदत करावी म्हणत आहे ते!" असे म्हणत त्याने दगडी गदा हाडाजवळून असलेल्या मायावी मर्कटाच्या डाळक्यात आरायला म्हणून नेम घेऊन फेकली.

मायावी मर्कटाने वार चुकविण्यासाठी विवृत बेगाने घोड्याच्या पाठीवरून उडी मारली आणि तो बसला होता त्या घोड्याच्या डोक्यात उग्रदेवाची गदा आदळली. (क्रमशः)

फसवणूक

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो साडाजवळ गेला, प्रेत खाद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे रोज होऊन समानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेताड बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तू स्वतःचे हिताहित न बोटवून वागतो आहेस, असे मला वाटते आहे. काही जणांना जनपेक्षितपणे प्रारब्ध बनवून शात्यासारखे होते, परंतु ते बोटवून शाकत्यामुळे ते मरिचाळा पाठ बाळवितात. त्यांचे उदाहरण म्हणून तुला मी एक मोष्ट सांगतो. लक्षा देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ तोष्ट सांगू लागला.

मालवे देशाचा युवराज कल्याणवर्मा याचा वीरवर्मा नावाचा एक जीवज कंठरव मित्र होता. तसा वीरवर्मा हा मालव राज्याच्या दरबारातल्या एका अवि-कात्याचा मुलगाच होता. तरी कल्याणवर्मा

मेवसाय न माभता मित्रत्वाच्या नात्याने त्याच्याशी नागे. त्यांचे पूर्वजन्मीचे काही तरी नाते असावे, असे सर्वांना वाटे.

एकदा वीरवर्मा शिकारीला पोला असतां भटकून निर्जन स्थानी बेंळा. तेथे त्याला आकस्मिकपणे एका स्त्रीचा आर्तनाद ऐकू आला. त्याने आपला घोडा त्या बाजूला वळविला. त्याला एक स्त्री असाह्य अवस्थेत एका घोड्यावर बसलेली दिसली. घोडा विथरलेला होता व मागच्या पांयांवर उभा राहून तिला पाठप्याच्या बंतात होता. वीरवर्माने आपला घोडा त्या विथरलेल्या घोड्यासमोर नेला आणि त्याचा लगाम घेऊन त्याला पुढच्या पायावर उभे

Fullscreen

127

करण्यासाठी त्याला ओढले आणि त्याला मानेवर घोपटून त्याला धीर दिला.

घोड्यावर बसलेली स्त्री घोड्यापेक्षाही जास्त भालेली दिसली. तिने, की त्या वरण्यापलीकडच्या उधयपूरची राजकन्या स्वर्णकेशी असल्याचे व वनविहारासाठी आली असल्याचे सांगून तिच्या बरोबरचे लोक कोठेतरी राहून गेल्याचे आणि जाणाऱ्या हरकाळी ऐकून घोडा वावरून गेल्यामुळे त्याला आघाते अश्वस्य झाल्याचे सांगितले व म्हणाली—“आपण जाल्यामुळे वाचले. श्रावहल मी आपली अत्यंत आभारी आहे.” तिच्या बोलण्याचा गणप्यानलून तिने मन त्याच्यावर प्रथम दर्शनीच असल्याने वीरवर्माने ओढले.

नंतर तिचे बडौल तिच्यासाठी योग्य वर सोधीत असल्याचे व कालपर्वत कोणी वर पसंत न पडल्याचे सांगून म्हणाली—“माझे बांधा बहुतेक स्वयंवर रचतील. त्या स्वयंवराच्या वेळी आपण अवश्य रहावे. होय, परंतु तुम्ही कोण हे मी विचारायलाच विसरले.”

“मी मालवदेशाचा युवराज आहे. माझे नांव कल्याणवर्मा आहे.” वीरवर्माने झिला लपशेल स्फोटे सांगितले.

“ठीक, आपण माझ्या स्वयंवराला यायला विसरू नका!” स्वर्णकेशी त्याला

म्हणाली व तिच्या बरोबरचे लोक भेटल्यावर ती उधयपूरला निघून गेली. जातांना तिने वीरवर्माकडे कित्येकदां वळून पाहिले.

नंतर वीरवर्मा राजधानीत परतल्यावर कल्याणवर्माला भेटला व त्याला वरण्यात घडलेले वृत्त सांगून स्वर्णकेशीला त्याने स्वतःचे नाव कल्याणवर्मा असल्याचे सांगितले, ती गोष्टही सांगितली.

कल्याणवर्मा क्षणभर स्तब्ध राहिला व मित्राचे प्रेम प्रसस्ती स्वरुप माझी प्रयत्न करण्याचे त्याने ठरविले. वास्तविक कल्याणवर्माच्या मनात स्वर्णकेशीशी विवाह करण्याची इच्छा होती. परंतु ती गोष्ट त्याने कोणासमोर ही व्यक्त केली नव्हती. अतां स्वर्णकेशीचे प्रेम त्याच्या मित्रावर असल्याचे कळल्यावर त्याच्या प्रेमाच्या जोड न येण्याचे ठरवून तो म्हणाला—“मित्रा, तुम्हा व स्वर्णकेशीचे लग्न व्हावे यासाठी याच्याकडून होईल ती सर्व पदत मी करीन.” असे कल्याणवर्माने वीरवर्माला वचन दिले.

स्वर्णकेशीने घरी गेल्यावर आपल्या वडिलांना अरण्यात घडलेले सर्व वृत्त सांगितले व तिचे रक्षण करणाऱ्या मालवदेशाचा युवराज कल्याणवर्मा याच्याशीच तिने लग्न करण्याचे ठरविले असल्याचेही सांगत द्याकले. तिच्या वडिलांनी तिच्या

महासंस्थेत होईल असे आश्वासनही दिले. कारण आपल्या मुलीचे लग्न कल्याणवर्माशी व्हावे असे राजा आईबापांच्याही मनात होते. स्वर्णकेशीच्या मनात काय आहे, हे कळत्याशिवाय बोलण्यात अर्थ नाही, असा विचार करून ते आज्ञापर्वत तिच्याशी त्या विषयी बोलले नव्हते. आतां तिने स्वतःचा त्या गोष्टीचा उल्लेख केल्यावर त्यांनी लगेच आपला हांकार दिला.

“मी स्वतःच तुम्हा लग्न मालवदेशाच्या युवराजाशी करून बायका विचार करून त्याचे विशुद्धा आपल्या वाड्यात आणून ठेवलेले आहे. ये तुझ्याच महालात लावण्याची व्यवस्था करतो.” असे म्हणून

त्याने ते चित्र बागवून स्वर्णकेशीला दिले. ते चित्र पाहून स्वर्णकेशी डचकली. कारण त्या चित्रातली व्यक्ती व तिच्या अरण्यात वांचविणारी व्यक्ती दोघां काहीच साम्य नव्हते.

ती वडिलांना म्हणाली-“बाबा, मालव राजाला दोन मुलगे आहेत का?”

“नाही ग मुली! मालव राजाला एकुलता एक मुलगा आहे. तोच कल्याणवर्मा व तोच युवराजही आहे!” तिचे बाबा म्हणाले.

“तरमग काही नाही. माणसात व त्याच्या चित्रात थोडा फरक असतोच नाही का थोडा?” स्वर्णकेशी म्हणाली.

“असेल, मी सुद्धा त्या मुलाला पहिले म्हणत होतो. तर मग मी त्याला एकदा बोळावतोच भेटून जायला.” स्वर्णकेशीचे वडील म्हणाले.

बोड्याच दिवसांनी उदयपूरच्या राजा-कडून कल्याणवर्मांना उदयपूरला घेऊन जाण्यासंबंधी निरोप गेला. कल्याणवर्माने वीरवर्माला बोलाविले व म्हणाला-“तूच माझ्या ऐवजी उदयपूरला जाऊन ये. तू स्वर्णकेशीच्या वडिलांना कल्याणवर्माच असल्याचे सांगून त्याच प्रमाणे बागलास तरी स्वर्णकेशीला माझे खरे काय ते सांगून द्या. तू माझे नांव सांगण्यापूर्वीच तिचे तुझ्यावर प्रेम पडले असल्याकरिताने तुझे प्रेम यशस्वी होईल. लवत आल्यावर खरी गोष्ट अगत्या कळेली तरी हरकत नाही.” या शब्दांत कल्याणवर्माने वीरवर्माला सर्व नीट समजावून सांगितले.

वीरवर्मा युवराजाच्या सर्व लक्ष्याभ्यास सह उदयपूरला आला आणि राजाला भेटला. कल्याणवर्माचे चित्र व वीरवर्मा यांच्यात फरक असल्याचे राजालाही कळले. म्हणूनच स्वर्णकेशी चित्रासल्या व्यक्तीला ओळखू शकली नाही! चित्रकाराचीच चूक असली पाहिजे, असे मनाचे समाधान करून घेऊन उदयपूरचा राजा गप्प राहिला.

गेल्या, तेव्हा ती त्याला म्हणाली-“माझ्या वडिलांनी तुमची भेट व्हावी म्हणून तुम्हांला बोलाविले. माझ्या वडिलांनी व तुमच्या वडिलांनी फार पूर्वीच आपला विवाह व्हावा यासाठी बोलणी केली होती. परंतु मला ती गोष्ट झुळीच नाहीत नव्हती.”

“आपलं लवत लाँकरच होईल अशी अपेक्षा करू या.” वीरवर्मा म्हणाला.

स्वर्णकेशी उठून शेजारच्या दालनात गेली व कल्याणवर्माचे चित्र घेऊन आली. तिने वीरवर्माला “हे चित्र कोणाचे हो?” म्हणून विचारले.

वीरवर्माने दबकून विचारले-“हे चित्र तुमच्याकडे कसे काय आले?” त्यावेळी

त्याच्या आवाज थोडा कापरा झाला होता “माझ्यासो विवाह करणारा राजकुमार कोण, हे कळावे म्हणून हे चित्र आमच्याकडे पाठविण्यात आले होते.” स्वर्णकेशी म्हणाली.

वीरवर्मा सतापल्या सारख्या म्हणाला-“केवढी लवाडी? कल्याणवर्मा मला बघत देऊन असे फसवायला तयार झाला काय?”

“लवाडी कल्याणवर्माची नाही, तुझीच! माझ्या बाबांना तुझ्या विषयी खरी गोष्ट कळण्यापूर्वीच तू चाळता हो कसा! नाहीतर नसत्या संकटात सापडशील!” स्वर्णकेशीने त्याला निरोप दिला.

त्याप्रमाणे वीरवर्मा कोणाला काही फळविल्याशिवाय मिळत गेला. त्यानंतर

थोड्यात दिवसात कल्याणवर्मा व स्वर्ण-
केशी बोबोचा विवाह बाटामाटाने पार
पडला

वेताळ शिखर गोष्ट सांगून म्हणाला—
'राजा, स्वर्णकेशीन प्रथम बोरवर्माशी
विवाह करण्याचे ठरवून त्याचा कां पाठमोरा
पाठवून दिले. तो युवराज नव्हता म्हणून
का' की चित्रातला कल्याणवर्मा अस्त
रूपवान होता म्हणून? या शकाचे वस-
धानकारक उत्तर माहीत असून तू दिलं
नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे,
तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन
तुझ्याच पायावर जोडू लागलील'

विक्रमादित्य म्हणाला—“कल्याणवर्माला
माटत होते, त्याप्रमाणे स्वर्णकेशीने बोरवर्मा
एक राजकुमार होता म्हणून त्याला जनाने
वरले नव्हते. तरी शीष्ट कळण्यापूर्वीच तिने
त्याला वरले होते. तिच्या प्रेमावर त्याचा
विश्वास होता म्हणूनच कल्याणवर्माने
बोरवर्मालाच आपल्या जागी पाठविले व
बजावून सोपितले होते की तिच्याप्रवळ

खरे तो मागून टाकून नंतर कल्याणवर्माच
चिव पाहिल्याबरोबर स्वर्णकेशीने बोरवर्मा
राजकुमार वसल्याचे ओळखले होते. तिने
राजकुमाराशीच विवाह करावयाचे ठरविले
असते तर बोरवर्माशी तिला काही
बोसण्याची गरजच नव्हती. तो आपल्या
प्रमाणा पर्यंत आहे की नाही, हे कळावे
म्हणून त्याला बोलवून त्याने खरे काय हे
सांगणे बासावी तिने सही दिली होती.
परंतु त्याने तो स्वतः कल्याणवर्मा वसल्याचे
तर सांगितले नाहीच, शिवधर्म कल्याण-
वर्माच्या सल्ल्याप्रमाणेही वागला नाही.
आपली वर कल्याणवर्माने त्याच्यासाठी
केलेल्या त्यागाबद्दल अगदी होण्याएवजी
त्याने लबाडी केल्याचे झाल्यामुळे सुखा
कचरला नाही, अशा परिस्थितीत स्वर्णकेशी
त्याच्याशी विवाह कधी काय करणार?"

अशातच ते राजाचे मीन भंग होताच
वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा
झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला

(कल्पित)

सूक्ष्म परीक्षा

महेंद्रपूरचा राजा मारतबर्मा याने आपल्या
मंत्र्यांपैकी मणिमंत हा अधिक कुशाग्र-
बुद्धीचा असल्याचे ओळखून त्याला आपला
प्रधानमंत्री नेमण्याचे ठरविले.

परंतु शुक्र नावाचा दुसरा मंत्री राणीच्या
जवळच्या नात्यातला होता. म्हणून राणीने
त्यालाच प्रधान मंत्री नमावे असा इट्ट केला
तिने राजाला विचारले—“शुक्र मणिमंताहून
कोणत्या बाबतीत कमी आहे? तो सुद्धा
फार हुशार आहे, म्हणून त्यालाच प्रधान
मंत्री नमावे.”

“मणिमंताहून शुक्र जास्त बुद्धिमान
वसल्याचे सिद्ध झाल्यास मी त्यालाच
आपला मंत्री म्हणून न्मीन!” असे राजाने
वचन दिले.

इतक्यात एक समस्या राजापर्यंत आली,
राजधानीतला एक प्रमुख कोटघासीस

लग्न करावयाचे होते. तिला तिघां जणांनी
मागणी वातली. तिचे तरुण सर्वे तऱ्हेने
योज्य होते. तिच्या तिघे एकाच गुरूने
शिष्य होते. तिघांचे वय एक व तिघांची
रूपवानही होते.

त्या तिघांत कोण सर्वोत्तम वर
होईल, याचा निर्णय करणे त्या कोटघासी-
शासक शक्य झाले नाही, म्हणून त्याने
त्या तिघांच्या गुरूलाच तो गोष्ट
विचारली. गुरूने योग्य व्यक्तीला ओळ-
खण्यासाठी तीन सूचक वस्तू तिघांना
दिल्या. एकाला माती, दुसऱ्याला धान्य व
तिसऱ्याला पाणी

या वस्तूंची कांणती वस्तू मुख्य आहे
हे ओळखणारा परीक्षक हवा. तरच माती
उत्तम म्हणणारा, धान्य मुख्य म्हणणारा
की पाणी मुख्य म्हणणारा, कोणता खरो-

परीक्षक योग्य असले तरच ही परीक्षा होणार. म्हणून सल्ला घ्यायला राजाकडेच तो कोटीश्वर आला.

राजाने तिच्या तरुणांना राजसभेत बोलाविले व विचारले—“तुमच्या गुरूने तुम्हाला एकेक वस्तू दिली आहे. ती सर्वात उत्तम कशी हे सांगा.”

एका तरुणाने मातीचे महत्व सांगितले म्हणाला—“मातीच सर्वात श्रेष्ठ. मातीत बी घेऊन पाणी घातले तरच पीक मिळते. माती नसेल तर उत्तम बी व पाणी असून काय उपयोग?”

दुसरा तरुण धान्याचे महत्व सांगून म्हणाला—“प्राणिमात्राच्या धान्या आनवयक असते. तुम्हाला मातीने कोणती उत्पत्ती होऊ शकेल का? म्हणून गुरुवर्यांनी दिलेले धान्यच सर्वात श्रेष्ठ आहे.”

तिसऱ्या मुलाने पाणी श्रेष्ठ असल्याचे सांगितले. म्हणाला—“जेत किती चांगले असले बीमुळां चांगले असले आणि पाणीच पक्कपणे तर बी घाले वणेल?”

राजाने शुक्राला विचारले—“तुमचे काय मत आहे, यांच्यापैकी तुला कोण श्रेष्ठ वाटतो?”

शुक्र म्हणाला—“सर्वात श्रेष्ठ पाणीच आहे. यात शंका करण्याचे कारणच काय?” त्याने तिसऱ्या तरुणाच्या बाजूने मत दिले.

राजाने मणिमंताला विचारले—“तुमचे काय मत आहे?”

मणिमंत म्हणाला—“गुरूने दिलेल्या तिन्ही वस्तूंची परीक्षा केल्याशिवाय मी याचे उत्तर देऊ शकणार नाही.” असे सांगून त्याने पाणी चाखून पाहिले. ते खारट होते ते निरुपयोगी असल्याचे सांगून त्याने धान्य पाहिले ते आजळले होते. ते बी म्हणून लावले तर उगणे शक्य नाही असे सांगितले व म्हणाला—“मातीच उत्तम आहे! गुरूने मूकक वस्तू देऊन कोणता शिष्य श्रेष्ठ आहे, हे न बोलतां सुचविले.”

कोटीश्वरासमोरच्या सभस्येला जोड निघाली. त्यानंतर राणीने शुक्रालाच प्रधान नवी नेमण्यासाठी हट्ट धरला नाही.

सर्व सोंगच !

एका गावात रामू व सोमू नावाने दोघ नट रहात असत. रामूचा वेवावर योग देखील विश्वास नव्हता. सोमू रीती अनीतोचा फारसा विचार करीत नसतना तोही वेवावर आज त्याचा कमाचीचा विश्वास होता. सोमूला रामूचा वेवावर विश्वास नाही, हे चांगले माहीत होते. तो म्हणून रामूचा थोडापुढा आदर करीत नसे.

परंतु एकदां यसे झाल की कोणतातरी कण गावात होता याणि गावकऱ्यांनी एक नाटक बसविले. त्यात रामूला एका मोठ्या भगवद्भक्ताचे व सोमूला एका अत्यंत हुमानदार व नीतिवान नायबिकाचे पात्र धारण करावे लागले. दोघे उत्तम नट होते, हे सगळ्यालाच नवी दोघांची कामे फारच छान झाली.

हुसत्या दिवशी पिवळ्याच्या पारावर सर्व जमले तेव्हा रामूने सोमूला विचारले—“मी विचारतो, प्रथम हे सोंग देव आहे कीड ? सर्व खाटे आहे, खोट !”

सोमूने संतापून त्याला विचारले—“कथ्य ने तुम्हा देवावर विश्वास नाही याणि तू घर भक्ताचा पाटं छान केलास की ?” सर्व रामूकडे पाहून खवखदां हसू लागले.

रामू बरापुढा व कचस्ता म्हणाला—“त्यात काय रे, सोमू ? ते सर्व सोंगच नाही का रे ? तू नाही का मोठ्या नीतिनाताने सोंग केलेव ?”

पा खेपेस सर्व सोमूकडे पाहून हसले.

कष्टाचे काम

चिरंजीवी नरकरा एक विद्वान मानी पुरुष वेशादन करीत चंद्रसेन महाराजांच्या दरबारात जाला त्यावेळी दरबारात या प्रदनावर चर्चा चाकू होती की- "या जवात सर्वात कष्टाचे काम कोणते ?"

प्रत्येक जण उठून उत्तर देत होता काही म्हणाले- 'स्वर्गप्राप्ती ही सर्वात कठीण !' आणखी काही म्हणाले "अमरत्व सर्वात कठीण !" काही जण म्हणाले "देवाचे प्रत्यक्ष दर्शन सर्वात कठीण !"

राजा ही सर्व उत्तरे ऐकून चिडून म्हणाला- "स्वर्ग, अमरत्व आणि देव, या सर्वांची आपल्याला काही माहीती नाही आपल्यापैकी कोणी त्यांना पाहिलेले नाही काही जण त्यांचे अस्तित्व मानतात, तर काही जण मानीत नाहीत. कोणी पाहिल्याचे सांगितले तर त्याचा खरेपणा त्यांना सिद्ध करता येणार नाही तेव्हा

आपल्याला माहीत असलेल्या मान्यतेत कोणती बोष्ट सर्वात कष्टसाध्य आहे, सांगा."

नंतर एक म्हणाला- "सरे कोळण सर्वात कठीण काम आहे." दुसरा म्हणाला- "एक पत्नीबरोबर, तर आणखी एकजण म्हणाला "वाच करणे कठीण काम आहे."

राजाला यापैकी एकही उत्तर हसले नाही. त्यावेळी चिरंजीवी उठून आपला परिचय देऊन म्हणाला- "स्वतःच्या इच्छा नसताना जिकणे सर्वात अगस्त कष्टसाध्य काम आहे, असे माझ्या मनाला धाटते."

राजाने उलट प्रश्न केला- "का ?"

चिरंजीवी म्हणाला- "हरिश्चंद्र सत्यवादी होता, रामाने एक पत्नीचलाचे शालत केले शिबी, दधीची व कर्ण दान्यो होते परंतु हे सर्व गुण त्यांच्या इच्छेनुरूप होते म्हणून ते यशस्वी झाले या जगाच्या झुळ्याची इच्छा

असते महापुरुष किंवा पापी माणूस सर्व तिचे गुलाम असतात."

राजा चिरंजीवीचे उत्तर ऐकून खूप झाला व त्याने त्याला काही पारितोषिके दिली

दरबारात दुर्जय नावाचा एक दरबारी होता त्याला, एका अनोळखी व्यक्तीला पारितोषिके दिलेली खपली नाहीत. तो म्हणाला- "प्रभो! इच्छा वासनांना जिकण मुळीच कठीण नाही वासनांना काबूत ठेवणारी एक व्यक्ती जकळण्यावरण्यात राहते आहे. महाराजांची दरबारांगी मिळाल्यास मी त्याच्या करवी आपले म्हणण सिद्ध करून दाखवीन.

तू सिद्ध करून दाखवू शकलास तर चांगले पारितोषिके देण्याचे मी वचन देतो. नाही तर तुला तुलंगवास भोगावा लागेल" राजा म्हणाला

दुर्जयने आपल्या ओळखीच्या एका माणसाला कपडे सोपे काढायला लावून त्याने दरबारात गेल्यावर काय बोलायचे व कसे वागायचे हे नीट समजावून सांगितले आणि दरबारात बसून झाला राजाला म्हणाला- "मी म्हणले ते पोर पुरण होय."

त्या माणसाच्या मनात इच्छा वासना आहेत की नाहीत याची परीक्षा घ्यायला

जीवीन त्या व्यक्तीस अनेक वस्तूंची प्रलोभने दाखविली, परंतु त्याला कोणत्याही वस्तूची गरज नसल्याने आदळले.

उद्दसेन राजा म्हणाला- "तुम्हांला मी हे सर्व राज्य देतो ते तंभाळा."

तो म्हणाला- "मी सर्वसंपरित्याग केला असतां मला तुमचे राज्य किंवा राज्य-वैभवाची गरज काय ?"

चिरंजीवी म्हणाला- "महात्मन्! आपल्यासारखी बोर माणसे या जगात स्वचित्त्व नसताना, आपण वंछा पुढां एकदा दरबारात आलात तर आपल्याला इच्छा वासना आहेत की नाहीत, हे मी सिद्ध

आमल्या मरांत इच्छा आहेत हेच सिद्ध होईल."

चिरंजीवीने कोणत्या हेतूने तो जाव टाकला होता कोणाला कळले नाही. उघडपणे काही नको असे सांग करील असला तरी त्याच्या मनात इच्छा आहेत हे दाखविणं शक्य आहे, असे चिरंजीवीला वाटत असावे, तो सोंगावचा ऋषी फार सावधगिरीने वागला. कोणी व्यक्ती त्याच्याकडे आली की त्याला वाट की चिरंजीवीनेच त्या व्यक्तीला पाठविले असावे आणि तो फार सावध राहिला.

दुसऱ्या दिवशी दुर्जय त्या सोंगावचा साधूला बरोबर घेऊन दरबारात आला. चिरंजीवी त्या व्यक्तीस पाहताच म्हणाला— "तुमच्या मनात इच्छा आहे की नाही हे सिद्ध करण्यासाठी मी बोलाविने होते तुम्ही कथासाठी आलात?"

"तु कसे सिद्ध करणार, हे पाहण्यासाठी आलो आहे!" तो कोंकण साधू म्हणाला.

राजसभेत सर्व चकित होऊन चिरंजीवीच्या वातुर्वाची वाट पहात होते. चिरंजीवी म्हणाला "महात्मन्, तुम्हाला इच्छा नाही, कसे म्हणता? तुम्हाला इच्छा नाही हे सिद्ध करण्यासाठीच नाही का तुम्ही ठरल्या बैठकी अरण्यातून येथवर आलात? एका दिवसानंतर या म्हटलं तर बापप कसल झालात तुमच्या मनात इच्छा होमी हेच तर सिद्ध होते!"

चंद्रसेन राजा दुर्जयकडे बघून म्हणाला— "तु हारलास म्हणून तुला भातां तुंगबास भोगवा लागेल."

चिरंजीवीने निवेदन केले— "महाराज यात दुर्जयचो बूक मुठीच नाही इच्छा वासनांना जिवणो हे आपाचे तर सिद्ध झाले. मी म्हटले ते बरोबर नाही असे वाटल्यानेच दुर्जयन आपली धाजू सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला होता. म्हणून त्याला माफ करून सोडून द्यावे."

राजाने दुर्जयला माफ केले व चिरंजीवीच्या वातुर्वाची वाखाणणी केली.

दुर्वास या शब्दाचा अर्थ आहे, ज्याला घरदार नाही अशी व्यक्ती. या ऋषीला घरदार काही नव्हते, असेच दिसते. दुर्वास हे अशी अनुसूयेच्या पोटी शंकराचा अश म्हणून जन्मला. या वंशतोला जितूनसि येथ म्हणून, तीस मुलगा झाले. उरळत्या दोघांपैकी ब्रह्मदेवाचा अश चंद्र जन्मला व विष्णूचा अश म्हणून दत्तात्रयाचा जन्म झाला.

शंकराने त्रिपुराचा दह केला आणि बाण घेऊन परत येत असता तो बाण एका मुळाच्या रूपात विमला. तेव्हा देवांनी शंकराला विचारले— हा कोण?"

तेव्हा शंकर म्हणाला, म्हण— दुर्वास! संवसादन पर्वतावर दुर्वास ऋषी तपःपन्थी करीत असता साहसिक नावाचा एक गंधर्व तिलात्म्या नामक एका अप्सरेबरोबर प्रेमलीला करीत असल्या दुर्वासाला दिसला.

तेव्हा आपणही लग्न करून संसार करवा असे दुर्वासाला वाटले.

त्याच वळी आणि नावाचा एक गृहस्थ संतला त्यान कदली नावाच्या आपल्या मुलीला दुर्वासाला देऊन तिचे लग्न करून द्यायचं मान्य केले.

दुर्वासाने काही दिवस तिच्याबरोबर संसार केला परंतु चंदलीमुखा दुर्वास ऋषीसारलीच फार तापट होती, अर्थातच दोघांचे पटलं नाही. दुर्वासाने संसाराचा बोट आप्यामुळे पुरा! जंगलात जाऊन तपश्चर्या सुरू केली.

पांडवांचा जन्म झाला दुर्वास ऋषीच मुख्य कारण होते. एकदा कुंती कन्या असता दुर्वास ऋषी कुंतीभोज राजाकडे गेले. तेथ कुंतीने दुर्वास ऋषींची जी सेवा केली त्याबद्दल त्यांनी त्थ होऊन तिला एक मंत्र दिला. त्या मंत्राचा प्रयोग करून

कुलीने घुम्याचे अस्वाहून केले व तिच्या पोटी कर्णाचा अन्ध झाला.

लव्हाः आल्यावर तिने तिचे एती पांडु-राजा याच्या अनुमतीने तिन अनुक्रमे यश वायू, इंद्र यांचे आवाहन केले व त्यांच्या कृपेने धर्मराज, भीम व अर्जुन जन्मले. ती मंत्र कुलीने मगद्रीला दिली व त्याच मंत्राच्या अस्वाहूनाने मगद्रीला अश्विनी कुमारांच्या कृपेने नकुल व सहदेव झाले. अशातऱ्हेन दुर्वास ऋषी हे महाभारत कथेचे मूळ कारण झाले असे म्हणता येईल.

परंतु दुर्वास ऋषीला तो गौरव देणुद्धा ठीक होणार नाही कारण पांडव अरण्यवास करीत असता त्याची आन खाली ऋषी यासाठी दुर्वासाना विषवल्यावरून दुर्वास ऋषी शेकडो ब्राह्मणांसह पांडव अरण्यवास करीत असता तेथे गेले. धर्मराजाने सर्वांना जेवणाचे आमंत्रण दिले परंतु त्या पूर्वीच सर्व पांडवांची जेवणे झाली होती. द्रौपदीने अस्वयगत्र घुवून ठेवून दिले होते.

हनुक्या ब्राह्मणांना जेवायला कसे वाढा-

असाचे ही चिंता द्रौपदीला पडली परंतु तिन धावा करतांच कुण्याने यंकून तिने धुवून ठेवल्या अस्वयगत्रास एक शीत राहून गेले होते ते खाल्ले लगेच स्वानाला नदीवर गेल्यास दुर्वास ऋषी व इतर ब्राह्मणांची पोटा भरली. आता जेवायचे कसे, या विचारात दुर्वाससह सर्व ब्राह्मणमंडळी पडली आणि पांडवांचा निरोप न घेता परस्पर निघून गेले.

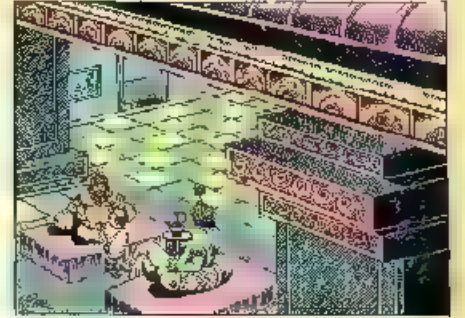
दुर्वास ऋषींची मान आणि अशोक एकदा इंद्रामुळे त्यांनी झाली होती. दुर्वास ऋषी संचार करीत असतां एका विद्यावरीन त्यांना एक पुष्पमाला दिली. ती पुष्पमाला घेऊन दुर्वास ऋषी इंद्राला गेले आणि त्यांनी ती भाळा इंद्राला दिली. इंद्राने ती माळा आपले मातृ एरावत माळा ती दिली, एरावताने ती माळा सोडत घेऊन तोडून फेंकून दिली. अशातऱ्हेन दुर्वास ऋषीचा तो फार मोठा अपमान झाला.

स्यमंतक मणी

सदाजित राजाच्या राज्याने इंद्राला प्रसन्न करून त्याच्या कडून स्यमंतक नावाचा मणी उत्पादन केला. तो दुर्योधन याद भार सोने देत असे.

एकदा कुण्याने सदाजिताला स्यमंतक मण्याविषयी विचारले आणि सायला सांगितले. परंतु सदाजिताने त्याला साफ नकार दिला.

काही दिवसांनी सदाजिताला भाऊ प्रसेन जो मणी धारण करून धिकारीला निघाला.

अरण्यात प्रसेन शिकार करीत असतां
एका सिंहाने त्याला खर केले व
मणी घेऊन रेंगा.

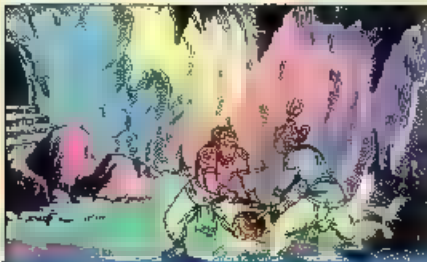
जांबुवंताने कुण्याला स्वमतक मणी
वेऊन माफली मुलगी जांबुवती हिचे
लग्नही त्याच्याशी करून दिले ती
कुण्याच्या जाड दाण्यांपैकी एक होती

त्याच वेळी जांबुवंताने त्याला राहण
अडविले व त्याला ठार केले आणि
स्वमतक मणी नेऊन आरवो मुलगी
जांबुवतीला दिला

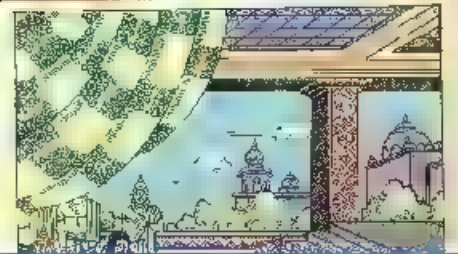

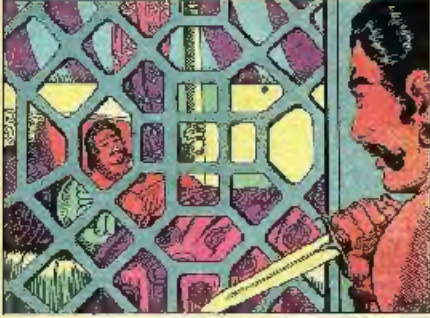
कुण्याने स्वमतक मणी सत्ताजिनाला
नेऊन दिला. क्षत्तानिनाने जांबुवंत
खूप होऊन आपली मुलगी सयभागा
हिचे लग्न कुण्याशी करून दिले

स्वमतक मणी कुण्यानेच चोरला
अज्ञेयाची भक्ता सर्वज्ञ पसरसी ही
आरोग लावा म्हणून कुण्या प्रसेनचा
बोध कराडीत अरण्याच्या वाटेने जांबु
वंताच्या गुह्यपर्वत शोचला त्याच्याशी
मुद करून कुण्याने त्याचा पराभव
केला

बरोडरी सत्यभामेचे लग्न शतसन्ना
याच्याशी व्यायला मर्यादित होते
कुदमर्मा व अश्वर बरोरे यादवांनी
सन्मन्नाला चिघविले व सत्ताजिनाचा
वध करायला सांगितले

त्यामुळे शतघन्याने सतावित शोषलेला असला त्याचा वध केला.

शत्रुभाषेला नविल्याच्या गरण्याने फार दुःख झाले व तिने श्रीकृष्णासा शतघन्याचा वध करण्यासाठी पाठविले. त्या युद्धात शतघन्या घरगा पावला.

परंतु स्वयंसेवक मणी शतघन्यालाच नव्हता. तो त्याचा मुलगा भोज याच्याकडे गेला होता. अकुराने तो आपणू कुणाला दिला. स्वयंसेवक मण्यामुळे ही हिवा झाली त्यावरून अकुराने क्रोधित यश केले.

भद्रायू

दशार्ण देशाच्या राजाचे नाव वज्रबाहु होते. त्याला सुमती नावाच्या बायको बरोबर आपली अनेक होत्या. त्यात सुमती एकटीच गरोदर झाली. ते पाहून इतर बायकांचा मस्तरांनी पेटला आणि त्यांनी तिला काहीतरी औषध खायला दिले.

कालक्रमाने सुमतीला एक मुलगा झाला. परंतु बाळबाळंतीण त्या औषधामुळे रोगी झाली. दोघे नेहमी रडत कण्हत असलेली पाहून वज्रबाहुला ते असह्य झाले आणि त्याने दोघांना अरण्यात पोचते केले.

तेव्हा सुपती आपल्या मुलाला घेऊन वैद्यपूरला गेली. तेथे एका वैद्याच्या बायकोने सुमतीला प्रेमाने बोलावून आपल्या घरातच ठेवून घेतले. परंतु काही दिवसांनी तिचा मुलगा मरण पावला. ती पुत्रशोकाने रडत असतां तेथे ऋषमयोगी आले व त्यांनी तिचे सांत्वन केले. तरी तिचे रडणे

धांदले नाही. तेव्हा त्या योग्याने त्या मुलाच्या मृतदेहावर भस्म डाकून त्याला जिवंत केले. त्याचे नाव भद्रायू.

त्यानंतर भद्रायू वैद्यकुमाराबरोबरच लहानाचा मोठा झाला. काही काळ लोटल्यावर ऋषभ योषी पुन्हा आले व त्यांनी चंद्रहास नावाची एक तलवार व एक शस्त्र दिला.

आणखी काही काळ लोटला. मगधच्या राजाने वज्रबाहुचा पराभव करून दशार्ण देश बळकावला. ती बातमी भद्रायूला कळली. लगेच भद्रायू आपली चंद्रहास तलवार व शस्त्र घेऊन मुद्राला निघाला. त्याने वैद्यकुमाराला आपला सारखी केला व मगध देशावर चालून गेला. त्याने मगध राजाला जिंकले आणि दशार्ण देश त्याच्या पित्याला सौंपवून तो परत वैद्यपुराला आला. परंतु मदत करण्यासाठी हा तरण

वीर आपलाच मुलगा असल्याचे माहिती वज्रबाहुला कळले नाही.

अहममयींनी पद्मायूच्या हिताचे आणि एक कार्य केले. ती चंद्रांगद नावाच्या राजाकडे गेला आणि भद्रायूच्या खोटे पराक्रमाचे वर्णन करून त्याला म्हणाला—

“तू आपली मुलगी कालिपालिनी हिचे लग्न भद्रायूशी करून दे.”

चंद्रांगदने अत्यंत प्रेमपूर्वक भद्रायूला गिरोप पाठवून दिला आणि त्याच्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले. त्या लग्नाला त्याने सर्व राजेरजवाड्यांना निमंत्रण पाठविले. अर्थात त्या लग्नाला वज्रबाहुमुळा हजर होता. त्याने नवऱ्या मुलाला ओळखले, आपले राज्य परत मिळवून देणारा शूर पराक्रमी वीर तोच होता. म्हणून त्याने त्याला विचारले—

“तू कोणाचा मुलगा?” असे सांगून चंद्रांगदने सर्व पूर्वतिहास त्याला सांगितला. वज्रबाहुला त्याने केलेल्या हुश्याबद्दल

फार पदचोत्ताप वाटला. त्याने भद्रायूला व त्याची आई सुमतीला अत्यंत आदरपूर्वक दशार्णदेशाला बोलावून नेऊन त्याचा राज्याभिषेक करविला.

राजा होताच भद्रायूला एक विविध सत्यपरीक्षा द्यावी लागली. तो आपल्या बायकोबरोबर अनविहार करून काही वेळ एका झाडाखाली विथांती घेत बसला असता एक ब्राह्मण “पाहि माम् पाहि माम्” ओरडत आला व म्हणाला—

“एक बाय माझ्या बायकोला धरून नेत आहे.” भद्रायूने शस्त्रवृष्टी करून बाघाला मारण्याचा प्रयत्न केला. परंतु काही फायदा झाला नाही.

“कोठे आहे तुझा ती संस आणि ती तलवार? तू इतका बलहीन राजा असशील असे नव्हते वाटले मला.”

भद्रायू म्हणाला—

“माझी बायको, माझा देह, माझे राज्य यांपैकी काय वाटेल ते घे!”

“तू शौर वीर व साहसी आहेस. तुझी परीक्षा बघ्यासाठीच मोठे केले!” असे सांगून ब्राह्मण निघून गेले.

सूक्ष्म भेद

एकादा एक राजा व त्याचा मंत्री वेध पातट्य वेशाची स्थिती स्वतः पाहून बघ्यासाठी म्हणून निघाले. ते दोघे वेळस्थिती पहायला जात व कोणाला खोटी फार मस्त हवी असली तर ती करीत. एकादा ते रामपूर नावाच्या गावी रघुनाथराव नावाच्या गृहस्थाकडे गेले व म्हणाले—

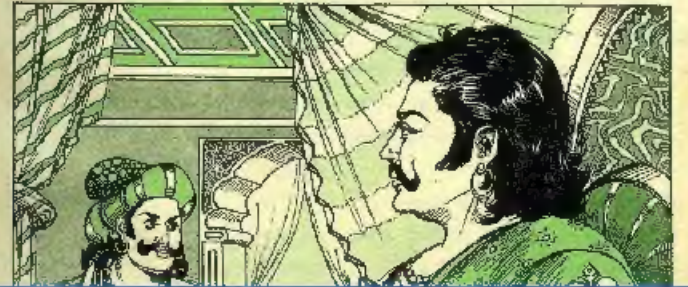
“तुम्ही कितीजण आहात?” रघुनाथरावांनी विचारले व दोघेच असल्याचे कळल्यावर व्यवस्था करण्याचे मान्य केले आणि रात्री बोघांना घेऊन गावाकडे निघून गेले.

त्यानंतर राजा व मंत्री कृष्णपूर नावाच्या गावी किसनराव नावाच्या गृहस्थाकडे गेले व रघुनाथरावांना विचारले वसेच विचारले—

“करतो की, तुम्ही किती जण आहात?” किसनरावांनी विचारले. दोघे असल्याचे कळल्यावर उत्तर जेवण करून वाढले.

रावधानीत पोचल्याबरोबर राजाचे किसनरावांकडे घर महिन्याला गंधर स्वये पाठविण्याची व्यवस्था करायला मंत्र्याला सांगितले. तेव्हा मंत्र्याने विचारले—

“रघुनाथरावांनी आपण दोघेच असल्याचे कळल्यावर जेवणाची व्यवस्था करण्याचे मान्य केले. कीच जण असते तर मान्य केले असतेच असे नाही. किसनरावांनी जेवण वाढायला प्रयत्न मान्य केले व किती जणांसाठी संपाक करावा लागेल हे कळाले म्हणून ‘किती जणांसाठी’ म्हणून विचारले. त्यांनी केलेला पाहुणचार जण कोटीचा होता.

अपुत्राकून भोंवला

रामराव सावकारांचा शकुनापशकुनांवर कार विश्वास होता. ते बाजाराच्या दिवशी साह्यात जायचे ठरवून पहाटे उठले व वार उचळतात ते समोर व्यंकटरावांच्या वरचं पाळलेले मांजर दिसले.

उजाडतांच या बरित्री मांजराचे तोंड पाहिले, आजचा दिवस कसा जातो की काय, असं मनात म्हणत रामराव घरात गेले आणि पदून राहिले. गोषळलेल्या मनःस्थितीत अंधरावर ते पडले आणि म्हणून वार लावून ध्यायला बिसरले. तेवढ्यात एका चोराने बाहेरून दार उघडे असल्याचे हेरले आणि आत शिरला. सावकारांची पैशांची पेटी डोक्याजवळ होती ती त्याने उचळली.

जागृत लागतांच रामराव उठून बसले व "कोर, कोर" म्हणून ओरडले आणि चोराला घरायला आवले. चोराने ती

पेटीच रामरावांच्या डोक्यात एकदा हाणली आणि पेटी घेऊन काळोखात पसार झाला. पेटी गेलीच, उठल्याबरोबर मांजराचे तोंड पाहिले त्याचाच हा परिणाम झाला, असा विचार करीत रामरावांनी मांजराला मनांत कृपे शिब्या दित्वा आणि चोरीचा रिपोर्ट कोतवाल कायडीवर देण्यासाठी साह्याकडे निघाले.

ती कोतवाल म्हणजे दुसरा तिसरा कोणी नव्हता. रामरावांचा मेहुणाच, म्हणजे चाकट्या बहिणीचा नवरा भीमराव होता. रामराव सावकारी करीत म्हणून भीमरावाने आपले पैसे मेहुण्याकडे विनव्याजी ठेवून दिले होते. त्याने कितीवा पैसे परत मागिले, परंतु रामराव, "देतो रे!" "देतो रे!" म्हणून सांगत टाळीत जाले होते.

म्हणून भीमरावांनी जास्त लक्ष घाबे यासाठी रामराव चोरीची मोष्ट सांगून

म्हणाले—"हं पहा, भीमराव, त्या पेटीत तुला देण्यासाठी साठवून घेऊन ठेवलेलेच पैसे होते. तेव्हा तुला थोडा त्रास झाला तरी चोराला तू पकडलस तर तुझे पैसे अनायासे फिटतील. नाहीतर तुला घाब्याचे पैसे जमा व्हायला आणखी किती दिवस लागतील, वांगणे कठीण आहे, बुवा! हा सर्व प्रकार त्या बरित्री सांजराभुळेच पडला, पहा."

रामराव म्हणाला ते भीमरावाने सगळे ऐकून घेतले व म्हणाला—"मी चोराला पकडायला जांगला प्रयत्न करीन समजा. परंतु चोरीची मांजराचा संबंध कसा काय बुवा? मी पहाटे उठल्याबरोबर एका मांजराचे तोंड पाहिले, माझ्या घरात चोरी

झाली का? बरं ते सोड, घरी जाऊन जेवून घे, पाहू. तुम्ही घाकरी वहीण पुष्कळ दिवसांनी भाऊ आला म्हणून तुला भेटली तर तिला बरं नाटेक."

रामराव जेवून खाऊन बहिणीशी चार गप्पा गोष्टी करून कचेरीत गेले. तोपर्यंत पोलीस शिपायांनी बाजारात एका चोराला मुद्देमालासह पकडून आणलेले होते. त्याने कोणाचा तरी शिसा कापला होता.

भीमराव त्या चोराला दरडावून चक्कशी करीत होते त्याच वेळी रामराव आले. आल्याबरोबर चोराला पाहून ते म्हणाले—"हाच रे तरे, हाच, भीमराव! यानेच आमच्या घरात शिरून चोरी केली व मला सापहाण करून घटकला. किती

तुम्हारीने काम केलेस, भीमराव! चोरीची फिर्याद केल्यावर दोन तासांच्या भात चोराला पकडलेस!" रामराव आनंदाच्या भरात मोठमोठ्याने बोलत होते, जणूकही त्यांची फिर्याद नोंदविल्यावर लगेच भीमरावाने चोराला घरले होते!

चोर खुद्दा रामरावांना पाहून चपापला. आपण सोटे बोललो तर कोतवाल बडवायला कमी करणार नाही या भीतीने त्याने विचारल्याशिवायच रामरावांची पेटी त्याने कोठे लपवून ठेवली आहे, ते सांगून टाकले. तंतर तो पुढे म्हणाला—"मी चोरी करून जन्मभरात आजपर्यंत पोलीसाच्या हाती सापडलो नाही. आज उठल्याबरोबर मांजराला तोंड पाहिले. 'बाज चोरी करायला जाऊ नका!' असे बायकोने तीनतीनदां सांगितले, पण मी दुर्लक्ष केले व तो अपशकून असा ओंवला."

परंतु भीमराव म्हणाला—"रामराव, मला मात्र उठल्याबरोबर मांजराचे तोंड पाहिल्याचा फायदाच आला. तुला दिलेले

पैसे वसूल काय होतात, असे वाटत होते, परंतु पहा कसे वसूल झाले ते!" रामराव त्याच वेळी निघायला उठले.

भीमरावांचे कर्ज फिटल्याचा त्याला आनंद झाला खरा, परंतु रामरावाला भात्र वाटले की ते पैसे खाणा बाणखी काही दिवस बापरायला मिळाले असले ते मिळाले नाहीत. त्याच विचारात ते बरी गेले.

गल्लीच्या तोंडावरच त्यांना व्यंकटराव उदास चेष्ट्याने येत असलेले भेटले.

रामरावांशी व्यंकटरावांना विचारले—"काय हो, असे उदास विसतां आहा?"

"काय सांगू हो रामराव? निविचनपणे मेळी दोन वर्षे वाटेल तिकडे हिंडणारे माझे मांजर आज अकस्मात येले की रे, गाडी खाली येऊन! आज बिचारीने उठल्याबरोबर कोणाचे तोंड पाहिले, न जाणे?" व्यंकटराव म्हणाले.

त्या मांजराने उजाडव्यापूर्वी कापलेच तोंड पाहिले होते, हे आठवून रामरावांच्या तोंडाला खीळ बसली.

आडपडदा

लुटुची पाटलांनी पुष्कळ पैसे मिळविले.

ते सर्व त्यांनी स्वतःचा घाम घालून मिळविले. म्हणून ते पैसे उघडणें त्यांना मुळीच खपत नसे. घरात खर्च होणाऱ्या पैसां पैचा हिशोब ते ठेवीत व सर्व खर्च त्यांच्या नजरे खालूनच आईस बसत त्यांनी घरात रीत ठेवली होती. बायकोला खुद्दा ते पैसे बापरायला देत नवत.

एकदा संपाक करणारी आई तिच्या भूलाला चांगलीशी नोकरी कोठेतरी मिळाली असे सांगून निघून गेली. म्हणून त्यांचा एका नव्या संपाकिणीची बरज होती.

कोणीतरी पाठविल्याचे असे सांगून एक मज्जम बयाची आई येऊन म्हणाली—"माझे घाब साजिनी. तुमच्या घरात संपाक करायला आले आहे. तुमच्या जुन्या संपाकिणीनेच तुमच्या घरात गरज सांगून पाठविले आहे."

ती आई तशी मोठमोठकी व स्वच्छ दिसली. म्हणून लुटुजींनी तिला विचारले—"बरोबर उरलेला भात तू घेऊन बाशील का?"

सावित्री स्मित करून म्हणाली—"मी संपाक केला की मात उरणेच शक्य नाही. घरात कमी माणसे असोत की जास्ती संपाक खर्चाचा पुरेच व उरणार नाही, जसा बेवानेच मी करते.

तिचे झोणें बायले पाहून लुटुजींच्या मनाचे समाधान झाले व ते सावित्रीला म्हणाले—"या वेळचा संपाक कर. उद्यापासून नियमित कामाला लाव." असे सांगून त्यांनी तिला बायकोकरां पाठविले आणि स्वतः कामाला निघून गेले.

"कामावर ठेवून घेण्यापुरता त्यांचा अधिकार, त्यानंतर माझा, बरे का! घरातल्या गोष्टी तू बाहेर कोठे बोललोस तर

